

своє існування. Але варто зауважити, що це ті цінності які організовують життя окремо взятої людини і, відповідно, вони не несуть в повному обсязі соціального навантаження, а відповідно не можуть виступати інтегруючим фактором.

Дистанціювання тих життєвих цінностей які представляють етнічну ідентифікацію респондентів закономірне і позиціюється на тенденцію етнонаціонального розвитку українського соціуму. Рівне прийняття таких цінностей як „державна незалежність України” і „національно – культурне відродження” буде можливим при будівництві української громадянської нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головаха Е. Социологическая публицистика. – К., 2001.
2. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.

УДК 316.74

Куртсеітов Р.Д.

СИСТЕМА ОСВІТИ Й ЕТНОМОВНІ ПРОЦЕСИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ: СПАДЩИНА МИНУЛОГО, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядається проблема вивчення й навчання рідними мовами у системі освіти Автономної Республіки Крим і пов'язані з нею етномовні процеси. Автор показує історичні передумови зародження сучасних етномовних проблем, які пов'язані з наслідками депортації кримськотатарського народу й національних меншин із Кримської АРСР в 1944 році й ліквідацією системи освіти рідними мовами. Аналізуються наслідки піввікової політики тоталітарного режиму, спрямованої на руйнування етнічної ідентичності, заперечення існування кримськотатарського народу-етносу, виключення його з реєстру народів СРСР, фальсифікація післявоєнних переписів населення, жорсткі обмеження на дослідження в галузі кримськотатарського

мовознавства, заборона на повернення й організацію вивчення рідної мови в Кримській області до кінця 80-х років минулого століття. Наводяться дані соціологічних досліджень за рівнем володіння й сферою застосування мови. Розглядається сучасний стан вивчення й навчання рідними мовами, невідповідність структури шкільної освіти етнодемографічній структурі населення АР Крим. Пропонуються шляхи вирішення наявних проблем.

Для консолідації поліетнічного суспільства особливе значення має проведення зваженої, збалансованої мовної державної політики, що враховує етнічне різноманіття, потреби й інтереси етнічних співтовариств, які проживають у ньому.

Сучасні мовні проблеми, пов'язані зі збереженням і розвитком мов корінних народів й етнічних меншин в Автономній Республіці Крим, мають своє глибоке коріння, є як спадщиною радянського минулого, так і результатом неефективного їхнього вирішення в останнє десятиліття. До них можна віднести проблему збереження й розвитку кримськотатарської мови, мов нечисленних кримських народів: караїмів і кримчаків, а також національних меншин: діаспор вірменів, болгар, греків, німців, проблему розвитку освіти українською і кримськотатарською мовами.

Депортація (1944 р.) кримськотатарського народу, етнічних груп вірменів, болгар, греків, німців, а також громадян інших національностей докорінно змінила етнолінгвістичну карту кримського півострова. Була ліквідована національна автономія кримськотатарського народу [1], 46,2% чисельності народу померло від голоду й хвороб за перші два роки в місцях висилки.

У результаті злочинних дій тоталітарного режиму була знищена система освіти рідними мовами. У 1940-1941 навчальному році в Кримській АРСР функціонувало 386 шкіл із кримськотатарською мовою, а також школи національних меншин, заклади культури. У Криму після депортації 1944 року була знищена (спалена) уся література кримськотатарською мовою, яка зберігалася в бібліотеках і приватних зібраннях.

Масштаби й соціокультурні наслідки цієї трагедії ще повністю неосмислені сучасним українським суспільством й у тому числі в науковому відношенні.

Масове повернення на історичну батьківщину кримських татар збіглося з розпадом СРСР і становленням незалежної України, системною кризою, що охопила весь пострадянський простір. Не дочекавшись від держави протягом десятиліть справедливого вирішення свого національного питання, сотні тисяч людей стали самостійно вирішувати свою долю, прекрасно усвідомлюючи, що їх чекає на рідній землі. Сформована за післявоєнний період соціально-демографічна, професійна структура етносу за дуже короткий час, у зв'язку з переїздом, кардинально змінилася: якщо раніше понад 70% проживало в містах, то тепер така ж кількість змогла облаштуватися в сільській місцевості, а інші – у пригородах. Професійна структура етносу ґрунтовно трансформувалася: учені, висококваліфіковані фахівці змушені були займатися некваліфікованою працею, що привело до різкого погіршення умов життя значної частини етносу.

Соціально-економічні, освітні, мовні, демографічні проблеми репатріантів стали предметом вивчення різних наукових закладів й окремих дослідників. Велике значення надавалося дослідженню проблем у сфері міжнаціональних відносин і конфліктів. Доктори філологічних наук А.М. Меметов, А.М. Емірова розробляють проблеми функціонування й застосування кримськотатарської мови в різних сферах і відновлення її статусу [2]. Доктор економічних наук І.М. Прибиткова (Інститут соціології НАН України) досліджувала проблему впливу інституту громадянства на процеси повернення й облаштованості раніше депортованих народів й осіб у Криму [3]. Кримські вчені О.А. Габріелян, С.О. Єфімов, В.П. Петров досліджували проблему повернення й облаштованості репатріантів [4]. Професор С.М. Червонна присвятила значну частину своїх праць історії розвитку й збереження кримськотатарської культури [5]. Науковими співробітниками Державного інституту проблем сім'ї й молоді досліджувалися проблеми кримськотатарської молоді, і в тому числі питання освіти [6]. Національний інститут стратегічних досліджень займався питаннями інтеграції кримських татар в українське суспільство [7].

На сьогодні є беззаперечні досягнення в цій сфері, разом із тим низка авторів праць і концептуальних підходів до вирішення проблем репатріантів керуються винятково політичними цілями, що викликає серйозну критику з боку тих, по відношенню до яких це розробляється, а практична реалізація таких настанов навряд чи дасть позитивні результати.

У сучасному глобалізованому світі проблема збереження етнічності, стрижнем якого є рідна мова, актуальна для всіх без винятку народів. В особливо вразливому становищі опинилися ті етнічні утворення, мова й культура яких протягом тривалого часу зазнавали різних деформацій. Для вироблення оптимальних рішень та їх реалізації необхідно бачити внутрішню природу проблем, складність і системність їхнього формування, а для цього необхідно мати чіткі уявлення про історію їх зародження й розвитку.

Тоталітарною державою була створена витончена й тривала за часом застосування система етнічної сегрегації в місцях заслання депортованих: у республіках Середньої Азії, Казахстані, Уралі й Сибіру.

Ліквідація етноніму “кримські татари” (виключення з реєстру народів СРСР) спричинила фальсифікацію результатів усіх післявоєнних переписів населення СРСР (кримських татар усупереч їхній волі записували татарами, зараховуючи до іншого народу), яка тривала аж до перепису 1989 року. Навмисна фальсифікація даних переписів дозволяла тоталітарній системі дезінформувати населення країни й світову громадськість про існування такого народу в СРСР, його чисельність і наявну національну проблему. На жаль, виконуючи політичне замовлення, наукові установи як центральні (Інститут етнографії, Інститут історії АН СРСР), так і республіканські (Інститут філософії АН Узбецької РСР), які розробляли етнічну проблематику, а також деякі вчені-суспільствознавці – реалізатори людиноненависницьких концепцій “Крим - без кримських татар”, “татари, які раніше проживали в Криму”, “колишні кримські татари” і т.д. – створили за десятиліття інформаційний вакуум із цієї проблеми.

У жодному післявоєнному довідковому, етнографічному, енциклопедичному виданні, науковій монографії, підручнику й навчальному посібнику з етнографії до 1988 року [8] не було

інформації про кримськотатарський народ, за винятком короткої інформації про кримськотатарську мову в 3-му виданні Великої Радянської Енциклопедії. Діяла сувора система заборон на наукові дослідження в галузі кримськотатарського мовознавства й літературознавства, історії, і всього того, що було пов'язане з матеріальною й духовною культурою репресованого народу. “Кримськотатарська мова була повністю викреслена з реєстру мов народів СРСР, її наукове осмислення було табуїроване” [9, 272]. Періодичні видання, художня література, яка почала видаватися в місцях заслання після 1956 року, виходила під найжорстокішим цензурним контролем. У газеті “Ленін Байрагъы” (“Ленінський прапор”), органі ЦК КП Узбекистану, Верховної Ради й Ради Міністрів Узбецької РСР у вихідних даних не дозволялося вказувати, що вона видається кримськотатарською мовою, тоді як у всіх республіканських виданнях етнічних співтовариств, що проживали в республіках Середньої Азії й Казахській РСР, давалася інформація про мову газети (німецьку, корейську, уйгурську й інші мови).

Після передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу Української РСР у лютому 1954 року почала змінюватися етнічна структура населення півострова. Чисельність українського населення півострова стала зростати за рахунок організованого переселення в спорожнілі після депортації кримських татар й етнічних груп райони й населені пункти. Організовано переселені сім'ї, як правило, складалися із працездатних молодих батьків і дітей шкільного віку. З'явилися райони й селища компактного розселення українців, здебільшого в степовому Криму, що могло стати підставою для відкриття шкіл із українською мовою навчання, але їх не відкривали протягом десятиліть, пояснюючи це відсутністю фахівців.

Серед організованих і неорганізованих переселенців були представники багатьох народів, за винятком тих, які були вислані із Криму в 1941 й 1944 роках. І навіть після виходу Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28 квітня 1956 року, що скасовував режим спецпоселень і обмеження на пересування, становище спецпереселенців не змінилося. У другому пункті даного указу сказано: “...вони не мають права повертатися в місця, звідки вони

були вислані” [10]. Президія вищого законодавчого органу СРСР позбавляла кримськотатарський народ історичної батьківщини, прав на повноцінний розвиток. Указами ПВ Ради СРСР цього ж року скасовувався режим спецпоселень щодо висланих німців, вірменів, болгар, греків, але для них також зберігалася заборона на проживання в Кримській області.

Від Указу ПВ Ради СРСР 1956 року до Указу від 5 вересня 1967 року “Про громадян татарської національності, що проживали в Криму” пройшло 11,5 років, увесь цей час для кримських татар зберігалася заборона на проживання на території Кримської області, як і після, аж до 1989 року.

Міністерство внутрішніх справ УРСР вело суворий облік навіть тих кримських татар, які мешкали в сусідніх із Кримом областях. На 29 липня 1956 року за даними міліції таких налічувалося 247 осіб. У Запорізькій області – 200, Одеській – 18, Донецькій – 16, Харківській – 13 [11].

Після виходу Указу ПВР СРСР від 28 квітня 1956 року партійно-радянське керівництво Української РСР у ще більш жорсткій формі виступає проти повернення кримськотатарського народу на батьківщину. Рада Міністрів Української РСР 15 грудня 1956 року під грифом “таємно” приймає постанову “Про розселення татар, німців, греків, болгар, вірменів й інших осіб, які раніше проживали в Кримській області, а в цей час повертаються з місць спецпоселення” [12]. Відповідно до пунктів цієї постанови кримським татарам не тільки заборонялося проживати в Кримській області, але й у суміжних до неї областях. У постанові містилася вимога до керівників виконавчих комітетів цих областей про вживання заходів щодо виселення спецпереселенців за межі України, у тому числі тих, хто проживав на цій території постійно й не був депортованим в період війни.

Особливо жорстоких каральних заходів зазнали ті, хто, повіривши пропагандистському Указові Президії Верховної Ради СРСР від 5.09.1967 року [13], стали масово повертатися до Криму. Карні переслідування за порушення паспортного режиму набули в цей час масового характеру, до позбавлення волі на термін від 1 до 2-х років підлягали навіть багатодітні матері, учасники й інваліди війни.

У цей же час у партійних документах Кримського обкому КП УРСР керівникам партійних організацій міст і районів Кримської області ставилося завдання про недопущення концентрації в населених пунктах кримських татар. Пояснювалося це тим, що збільшення чисельності неминуче приведе до вимог із їх боку задовольнити культурні й освітні потреби, і в тому числі організацію вивчення рідної мови.

За 20 років після виходу указу 1967 року в жодній школі не було організовано вивчення кримськотатарської мови й літератури. “Пам'ятаю, наприкінці 60-х до Криму із місць депортації нелегально стали повертатися кримські татари. Приймати кримськотатарських дітей у школу нам категорично забороняли. Можна було поплатитися кар'єрою, партійним квитком. Але я все одно приймав”, – пригадує директор школи с. Добре Сімферопольського району, Заслужений учитель України Яків Слонімський [14]. В інших школах таких дітей виводили із класів часто із застосуванням фізичної сили, кидали в автомашини й разом із батьками вивозили за межі області. Дітям не прописаних батьків не видавалися паспорти громадянина СРСР, у той час як всі інші діти одержували їх в урочистій обстановці. Шлюби між кримськими татарами не оформлялися, якщо один із майбутнього подружжя проживав за межами Кримської області.

У ці ж роки з метою послаблення національного руху й створення ілюзії, що держава вирішує цю проблему, стали практикувати переселення за організованим набором щорічно до 50 сімей кримських татар у степові райони Криму. Таким чином, ті, що повернулися, повинні були працювати винятково на робочих посадах і не змінювати місця проживання. Із господарів сімей брали розписку про те, що вони не будуть вимагати організації вивчення дітьми рідної мови. У 1987 році в Кримській області проживало понад 13 000 кримських татар, значна частина без прописки, тобто без офіційного дозволу. У сусідніх областях і Краснодарському краї РРФСР – до 30 тисяч осіб. До 1989 року в області не видавалися періодичні видання кримськотатарською мовою, були відсутні заклади культури, радіо й телебачення.

Початок демократизації громадського життя в середині 80-х, масові виступи кримських татар улітку 1987 року в Москві й у

місцях спецпоселень продемонстрували світові наявність гострої невирішеної національної проблеми в СРСР. Після прийняття декларації Верховної Ради СРСР від 14 листопада 1989 року “Про визнання незаконними й злочинними репресивних актів проти народів, які зазнали насильницького переселення, і забезпечення їхніх прав”, масове повернення кримських татар у Крим набуває невідворотний характер.

У нових соціально-політичних умовах актуальність відродження кримськотатарської мови, організація її вивчення й навчання нею стає пріоритетним завданням, починається важкий процес відродження системи освіти рідною мовою. В окремих школах Криму організується факультативне вивчення кримськотатарської мови із подальшим переходом до її вивчення як предмета, починають видаватися перші після піввікової перерви підручники й навчальні посібники для шкіл і ВНЗ.

Складна ситуація була й із українською мовою, до здобуття незалежності Україною в Кримській області не було шкіл із українською мовою навчання. Майже півмільйонне українське населення Автономної Республіки Крим, що становить 24,3% населення півострова, на сьогодні має всього 7 шкіл із українською мовою навчання, усі вони відкривалися з великими труднощами, за винятком зразкової української гімназії. Із 186 833 учнів Криму українцем є приблизно кожен четвертий, із них навчається в школах рідною мовою й у школах з 2-3 мовами навчання тільки 18,3% учнів українців. За всі роки незалежності України в АР Крим з урахуванням контингенту учнів із числа українців і кримських татар не було перепрофільовано з однієї мови навчання на іншу ні однієї школи.

Якщо за даними перепису населення в Україні 85,2% українців назвали рідною українську мову й тільки 14,8 % українців рідною мовою назвали російську, то в Автономній Республіці Крим 57% українців назвали рідною російську мову. Низький відсоток, що назвали українську мову рідною у Криму, пояснюється тривалою відсутністю системи освіти рідною мовою. П'ятдесятилітній соціолінгвістичний “експеримент” із українським населенням Кримської області був не “доведений до логічного завершення” через розпад СРСР.

Кримська область до початку 90-х років була територією з мономовною системою освіти при поліетнічній структурі населення. У суспільно - політичній сфері, у засобах масової інформації використовувалася тільки одна мова, все це було проявом “інтернаціоналізму”, спроби змінити таку ситуацію розглядалися як прояви “націоналізму” і натрапляли на жорстку протидію з боку місцевої влади й організованих нею громадських організацій, але ситуація стала повільно змінюватися завдяки активності кримськотатарської й української громадськості.

У 1990 році з Ташкентського педагогічного інституту ім. Нізамі була переведена кафедра кримськотатарської мови й літератури, а також студенти відділення кримськотатарської мови й літератури в Сімферопольський державний університет.

Значною подією стало відкриття в 1993 році Кримського державного індустріально-педагогічного інституту (нині Кримський інженерно-педагогічний університет) для вирішення питань, пов'язаних із відродженням освіти кримськотатарського народу й етнічних груп, депортованих за національною ознакою. В інституті була відкрита кафедра кримськотатарської мови й літератури й було проведено перший набір студентів за спеціальністю “Кримськотатарська мова й література”. Для вирішення проблем у сфері дошкільної й початкової освіти на педагогічному факультеті цього ж інституту на спеціальностях “Дошкільне виховання”, “Початкове навчання” були відкриті спеціалізації з кримськотатарської мови.

У результаті активних дій кримськотатарської громадськості стало можливим відкриття перших шкіл з рідною мовою навчання (1993р., Октябрська СЗШ. № 3 Красногвардійського району й ін.). Цьому певною мірою сприяло закріплення в Конституції Криму 1992 року за кримськотатарською мовою статусу державної мови разом із українською й російською мовами, у той же час для розвитку цього положення не були прийняті нормативні акти з метою його практичної реалізації.

У 1995 році була скасована Конституція Республіки Крим, що була прийнята в 1992 році. Після тривалої кризи в 1998 році була прийнята нова Конституція, у якій уже не було положення про державний статус кримськотатарської мови. У результаті цих змін

кримськотатарська мова вдруге в ХХ столітті втратила свій державний статус із усіма наслідками, які з цього випливають.

Європейський вибір країни, прагнення інтегруватися в міжнародні структури актуалізує приведення норм національного законодавства у відповідність із міжнародними нормами й зобов'язаннями, прийнятими Україною. Існуюча в державі законодавча й нормативна база, згідно з якою й на основі якої здійснюється функціонування мов, вивчення й навчання на них, у цілому відповідає міжнародним вимогам. Верховна Рада й Рада Міністрів АР Крим за останні 20 років прийняли низку нормативних документів із розвитку освіти рідними мовами в автономії, але через низький рівень їхньої реалізації й відсутності дійового контролю ситуація за ці роки істотно не поліпшилася, а за деякими показниками навіть погіршилася.

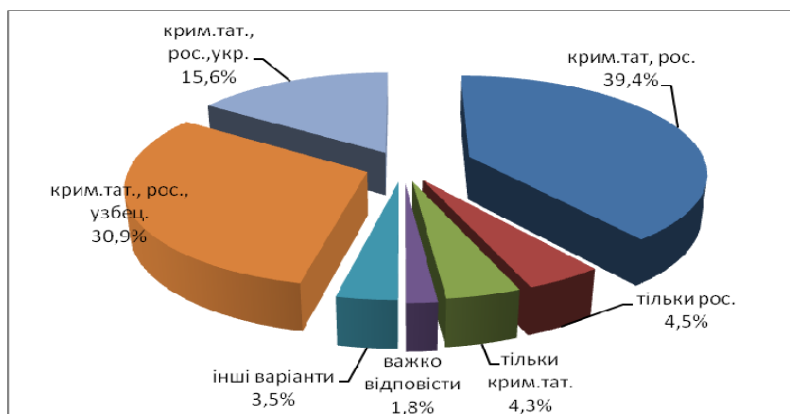
На думку професора А.М. Емірової, одного з провідних учених-філологів, що присвятила соціальній лінгвістиці значну кількість праць, “Україна не виробила коректної державної політики щодо мов і культур національних меншин, що перебувають у сфері її юрисдикції” [15, 325]. Із такою оцінкою погоджуються учені-філологи, соціологи, політологи, представники кримськотатарської інтелігенції, що підтверджується даними моніторингу кримськотатарських періодичних видань, теле- і радіопередач, виступів учених-філологів на різних наукових і науково-практичних конференціях. Серед комплексу невирішених проблем репатріантів мовна проблема є найгострішою. Це підтверджують результати соціологічного дослідження кримських татар (батьків учнів) у віці від 25 до 60 років і старші за віком, що проживають в Автономній Республіці Крим, на предмет володіння й використання кримськотатарської мови, знання законодавчої й нормативної бази у сфері освіти.

Результати відповідей на питання, що стосуються рівня володіння рідною мовою, мовної компетенції й сфери застосування рідної мови.

На питання “Яку мову Ви вважаєте рідною?” 91 % кримських татар відповіли, що вважають рідною мовою кримськотатарську мову, це корелює з даними перепису населення України 2001 року, де 93% назвали рідною кримськотатарську мову. Отриманий

результат є показником насамперед рівня національної самосвідомості. У той же час 9% респондентів назвали рідною мову іншої національності.

На питання **“Якими мовами Ви володієте (на будь-якому рівні)?”**

були отримані такі відповіді: 8,8% кримських татар мономовні, 39,4% двомовні, 50,3% тримовні. Відповіді на це питання свідчать, що кримські татари, причому найактивніша частина – від 25 до 60 років і старші за віком, володіють на різному рівні декількома мовами, що є певною мірою показником толерантності, відкритості. 94,2% володіють російською мовою, 30,9% – узбецькою, 15,6% – українською, а також іншими мовами. За суб'єктивною самооцінкою респондентів можна робити висновок про те, що кримські татари досить добре інтегруються в навколишнє мовне середовище.

На питання **“Визначте Ваш рівень володіння кримськотатарською мовою?”** респонденти оцінюють свої знання рідної мови так:

Ступінь володіння мовою	%
Не розумію	1,5
Тільки розумію, але не розмовляю	6,6
Розумію й розмовляю в сім'ї	40,9
Вільно володію розмовною мовою	31,6
Вільно володію як розмовною, так і літературною	10,7

мовою	
Вільно володію літературною мовою й пишу нею	5,8
Важко відповісти	2,9

7,1% респондентів не розмовляє рідною мовою, розуміють і розмовляють на побутовому рівні 72,5%, як правило, володіють обмеженим лексичним запасом. 16,5% володіють літературною мовою й тільки 5,8% можуть писати нею, це в основному вчителі кримськотатарської мови, певна частина творчої інтелігенції, журналісти, деяка частина активістів політичних і громадських організацій.

Результати наших соціологічних досліджень корелюють із висновками, зробленими за підсумками соціологічного дослідження американським соціологом Крісом Бері, проведеного в мікрорайоні “Фонтани” м. Сімферополя в 2003 році, де в абсолютній більшості проживають кримські татари. Дослідник виділяє низький рівень володіння рідною мовою вікової групи від 17 до 29 років, і тільки представники старшої вікової групи від 60 років і старші за віком володіють розмовною мовою вільно [16, 30]. Сьогодні це люди, яким майже виповнилося 70 років і старші за віком.

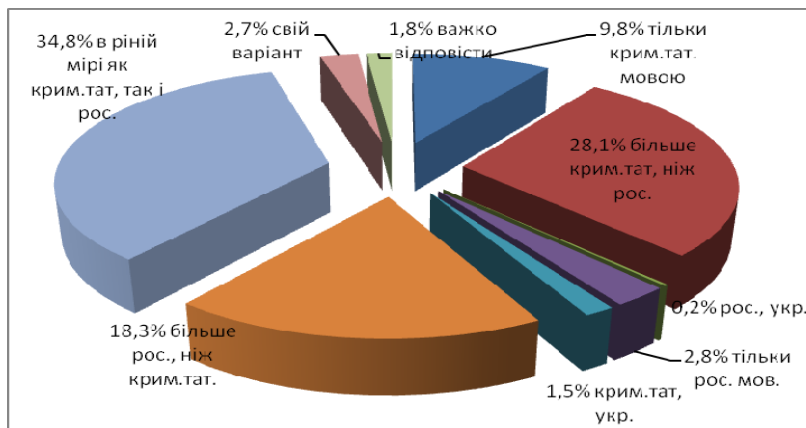
На питання **“У якій сфері Ви застосовуєте кримськотатарську мову, якщо нею володієте?”** були отримані такі відповіді:

Сфера застосування мови	%
Тільки в сім'ї	5,1
У сім'ї, із родичами, сусідами, друзями	67,6
На роботі, знання кримськотатарської мови допомагає в роботі (учителі, працівники культури, громадські діячі й ін.)	10,7
В інших сферах	5,1
Важко відповісти	7,4
Інша думка	4,1

72,7% респондентів застосовують кримськотатарську мову в побутовій сфері, і тільки 15,8% – у трудовій і громадській сфері. Тривала відсутність освіти рідною мовою, проживання в іноетнічному середовищі, максимальне обмеження функцій мови,

відсутність державної підтримки спричинило до значного звуження сфери застосування мови.

Питання “Якою мовою розмовляють члени Вашої сім’ї дома?” було спрямоване на визначення мовної спадкоємності між поколіннями.

Відповіді респондентів на це питання свідчать про те, що в сім’ї користуються тільки кримськотатарською мовою 9,8% і 28,1% користуються більше кримськотатарською, ніж російською, що є показником низького рівня володіння рідною мовою значної частини батьків учнів кримських татар, тоді як 21,1% уже розмовляють у сім’ї повністю або більшою мірою російською.

Тривала відсутність системи освіти рідною мовою, у результаті чого два покоління кримських татар не мали можливості не тільки навчатися, але й вивчати рідну мову, спричинила до того, що значна частина соціально активних верств етносу не володіє достатньою мірою рідною мовою, сфера застосування мови звузилася до побутового рівня. У той же час кримські татари володіють різною мірою двома-трьома мовами й сприйнятливі до вивчення мов народів, які їх оточують.

Вирішення проблеми збереження й розвитку кримськотатарської мови в Автономній Республіці Крим можливе в межах відродженої системи освіти рідною мовою, але тут є серйозні проблеми. Дані, представлені в таблиці 1 за два останніх навчальних роки, є цьому підтвердженням.

Таблиця 1

Дані про кількість учнів кримських татар, що навчаються рідною мовою й вивчають рідну мову в 2007/08 й 2008/09 навчальних роках.

№ п/п	Навчаються кримськотатарською мовою	2007-2008 н. р.		2008-2009 н. р.	
		В	%	В	%
1	навчаються в школах із кримськотатарською мовою навчання	3123	8,79	2929	8,5
2	у кримськотатарських класах у школах із двома мовами навчання	1258	3,54	915	2,6
3	у кримськотатарських класах у школах із трьома мовами навчання	397	1,12	665	1,2
4	у кримськотатарських класах у школах з російською мовою навчання	1114	3,14	1103	3,2
	Усього:	5892	16,59	5612	15,5
	Навчаються в школах з російською мовою, вивчають кримськотатарську мову:				
	як предмет	18878	53,13	18124	52,6
	поглиблено	193	0,54	82	0,02
	факультативно	4439	12,49	4297	12,48
	Усього:	23510	66,16	22503	66,0
	не вивчають взагалі	6130	17,25	6024	17,5
	Разом:	35532	100	34405	100

У 2007-2008 навчальному році в школах із кримськотатарською мовою навчання, де кількість годин, що виділяють на вивчення рідної мови й літератури, можна вважати задовільним, навчалася

всього 8,79% учнів кримських татар. Разом із учнями класів у школах із двома-трьома мовами навчання ця цифра доходила до 16,59%. Якщо до цього числа додати ще 0,54% учнів, які вивчали рідну мову поглиблено, то одержимо 17,13%. Тільки кожен шостий вивчав рідну мову в більш-менш необхідному обсязі. 17,25% взагалі не вивчали рідну мову.

У порівнянні з 2007-2008 роком в 2008-2009 навчальному році кількісні параметри стану вивчення й навчання кримськотатарською мовою не змінилися на краще (табл.1).

У 2008-2009 навчальному році в школах Автономної Республіки Крим навчалось 34 405 (19,24% від чисельності учнів АРК) кримських татар, із них тільки 8,5% у школах з рідною мовою навчання й 7,8% у класах з рідною мовою навчання в школах із двома/трьома мовами навчання.

У 2008-2009 навчальному році 6 024 учнів (17,5%) (у поточному 2009-2010 навчальному році вже 19,62%) із різних причин не вивчали рідну мову, 12,48 % –вивчали факультативно (не більше 1 години на тиждень). Ефективність такого навчання для дітей, значна частина яких не володіє рідною мовою, близька до нуля. При цьому варто враховувати й те, що й батьки через низький рівень володіння рідною мовою не можуть належною мірою вплинути на мовну компетенцію своїх дітей. Природна мовна спадкоємність значною мірою порушена. Система дошкільної освіти автономії також залишається здебільшого мономовною, обмежена кількість груп із кримськотатарською мовою виховання в дитячих дошкільних закладах не впливає на вирішення проблеми. Діти приходять у перший клас із низьким рівнем знань рідної мови й починають вивчати рідну мову як “іноземну”. Кількість тих, хто не вивчає, і тих, хто вивчає факультативно, становить приблизно 30% усіх кримських татар, які не мають навіть теоретичних шансів опанувати рідну мову в школі. Кількість тих, хто відмовляється вивчати рідну мову через нерозв'язаність організаційних питань, має стійку тенденцію до збільшення.

52,6% тих, хто вивчає рідну мову й літературу як предмет, теж не повною мірою задовольняють свої мовні потреби. У початковій школі (1 ступінь) відводиться на вивчення рідної мови за навчальними планами усього 2 години, у багатьох школах – 1

година. У класах 2 ступеня керівникам шкіл МОН АРК рекомендує виділяти 3 години на мову й літературу, але в більшості шкіл це не виконується. У класах 3 ступеня (10-11 класи) у профільних гуманітарних класах виділяється до 3,5 години, але в цих класах навчається лише невелика частина учнів. У непрофільних класах виділяється тільки 1 година на вивчення мови.

У загальноосвітніх школах АР Крим із російською мовою навчання (понад 96% шкіл), де навчається 91,5% учнів кримських татар, вивчення всіх мов є обов'язковим, за винятком кримськотатарської. Учні кримські татари у цих школах вивчають обов'язково державну, російську, іноземні мови, і тільки замість другої іноземної мови за бажанням батьків вивчають рідну. Кількість годин виділяють для вивчення кожної з обов'язкових мов в 2-3 рази більше, ніж для вивчення рідної. Забезпеченість підручниками кримськотатарською мовою не задовольняє потреби. У школах із кримськотатарською мовою навчання тільки класи першого ступеня забезпечені ними повністю, забезпеченість же підручниками школи другого й третього ступенів за предметами становить 17%, з кримськотатарської мови – 58%. Значна частина предметів вивчається російською мовою. Досягнення системи освіти Автономної Республіки Крим за 20 років щодо організації вивчення кримськотатарської мови й навчання нею досить скромні у порівнянні з рядовими областями України й непорівнянні з довоєнною Кримською АРСР.

Кримські татари, які є одним з корінних народів України, яких нараховують за даними перепису населення України (грудень 2001 року) 248,2 тис. осіб, а фактично більше, мають усього 14 шкіл із рідною мовою навчання, із них тільки дві функціонують у типових, сучасних будинках.

Для порівняння можна навести приклад успішного вирішення аналогічної проблеми щодо угорської та румунської мов у Чернівецькій області, у якій 151 тис. румунів мають 94 школи з румунською мовою навчання (27 400 учнів), 156, 6 тис. угорців мають 69 шкіл з угорською мовою навчання (20,2 тис. учнів) [17, 53-90]. Чисельність кримських татар в автономії дорівнює загальній чисельності румунів й угорців Чернівецької області. Кількість же шкіл із кримськотатарською мовою навчання менше більш ніж в 10

разів. Крим, маючи автономний статус і свою Конституцію, має більше можливостей, ніж рядові області України для вирішення проблем у сфері освіти й збереження мов, що перебувають під загрозою зникнення.

Українці, що проживають у Криму, теж не повною мірою задовольняють свої потреби в навчанні рідною мовою. Для розвитку освіти українською мовою не вистачає вчителів-предметників. У вищих навчальних закладах АР Крим не ведеться підготовка вчителів-предметників з українською й кримськотатарською мовами викладання, за винятком учителів початкових класів. У Кримському інженерно-педагогічному університеті в 2007 році почато підготовку вчителів-істориків з українською й кримськотатарською мовою викладання. В останні роки ситуація з вивченням української мови в Автономній Республіці Крим змінилася завдяки розробленим і затвердженим МОН України навчальним планам, де на вивчення державної мови виділяється достатня кількість годин.

Для наочності можна порівняти, який був рівень освіти кримськотатарською мовою в довоєнній Кримській АРСР (1921-1945р.) і який у майже стільки ж років існуючій, сучасній Автономній Республіці Крим.

У довоєнній Кримській АРСР в 386 школах із кримськотатарською мовою навчалося 87,2% дітей кримських татар, 12,8% у школах з російською мовою навчання (мал.1). Порівняємо ці дані з даними Міністерства освіти й науки Автономної Республіки Крим за 2007-2008 й 2008-2009 навчальні роки (мал.2). Ситуація з вивченням і навчанням рідною мовою діаметрально протилежна.

Рис.1. Процентне співвідношення учнів кримських татар, що навчалися в школах із кримськотатарською й російською мовами навчання в 1940- 1941 навчальному році.

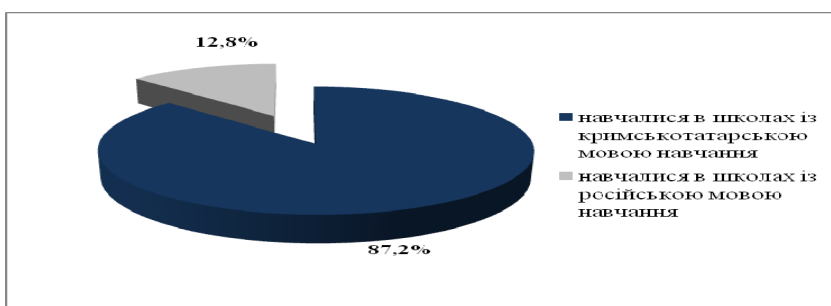
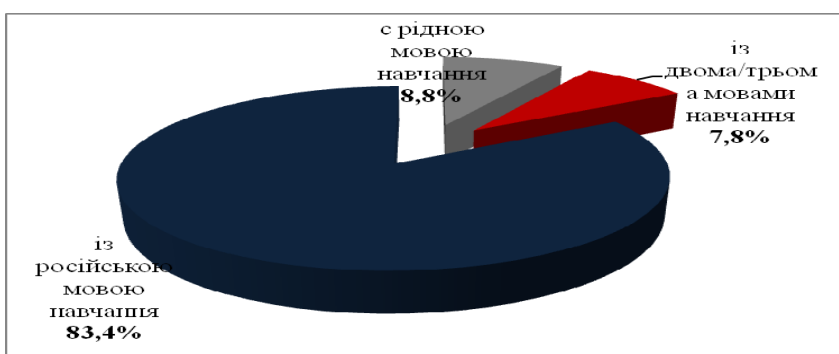

Рис.2. Процентне співвідношення учнів кримських татар, що навчалися в школах із рідною мовою навчання, із двома/трьома мовами й із російською мовою навчання в 2008-2009 навчальному році.

У 2008-2009 навчальному році чисельність учнів кримських татар склала 19,1% (майже кожен п'ятий), українців – приблизно 24,3% (майже кожен четвертий), а 56,6% – російські й російськомовні представники етнічних груп, які навчаються російською мовою (рис. 3). Загальноосвітні навчальні заклади з українською мовою навчання становлять 1,2% (7 шкіл), із кримськотатарською мовою навчання – 2,5% (15 шкіл), із російською мовою навчання – 96,3% (578 шкіл) (мал. 4).

Наявний переки́с у співвідношенні чисельності учнів основних етнічних груп і чисельності шкіл з мовами навчання є показником незбалансованості системи освіти Автономної Республіки Крим.

Рис.3. Частка учнів українців і кримських татар у загальноосвітніх навчальних закладах I - III ступенів в АР Крим.

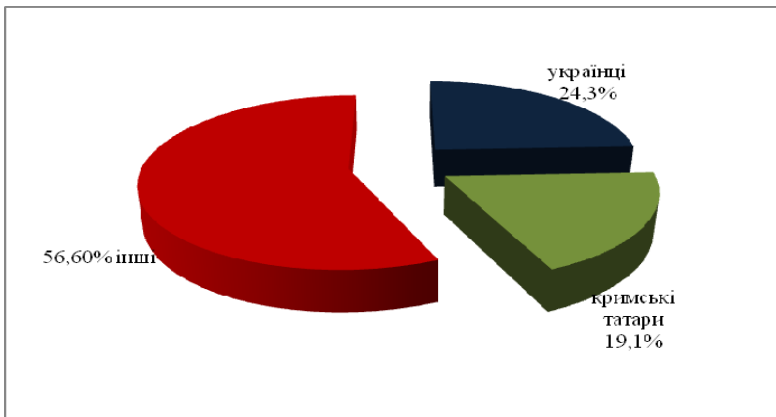

Рис.4. Частка загальноосвітніх навчальних закладів I - III ступенів із українською й кримськотатарською мовою навчання в Автономній Республіці Крим.

Серед причин, які не сприяють вирішенню проблеми можна виділити такі: відсутність концепції розвитку освіти кримськотатарською мовою в Автономній Республіці Крим і програми її реалізації (розробляється МОН АРК із середини 90-х років, дотепер не прийнята); навчальні плани, які розроблені й прийняті МОН України, не враховують кримську етнічну специфіку; необов'язковість вивчення кримськотатарської мови учнями – кримськими татарами; неефективність вивчення мови через обмежену кількість годин, які виділяють на її вивчення; хронічна незабезпеченість підручниками й навчальними посібниками; неефективна робота органів місцевого самоврядування й адміністрацій шкіл щодо вирішення організаційних питань, пов'язаних з вивченням і навчанням кримськотатарською мовою [18]. Позитивним явищем в АР Крим

стала організація вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах і культурно-освітніх центрах національно-культурних товариств мов національних меншин. У 2009 році вивчали: вірменську мову – 114, болгарську мову – 77, іврит – 22, німецьку мову – 117, новогрецьку мову – 301, естонську мову – 27, караїмську мову – 10, польську мову – 45 осіб.

Отже, можна зробити деякі висновки й пропозиції:

1. У результаті депортації 1944 року загинуло 46,2% кримськотатарського народу. Ті, що вижили й два покоління, які народилися й вирости в місцях заслання, були позбавлені в абсолютній більшості можливостей вивчати рідну мову. Тоталітарна держава проводила щодо кримськотатарської мови політику лінгвоциду як у місцях заслання, так і в Криму до 1989 року.

2. На сьогодні в Україні існує законодавча й нормативна база, що включає міжнародні акти, ратифіковані Верховною Радою України, що забезпечують право вивчати й навчатися рідною мовою представникам корінних народів й етнічних меншин.

За останні два десятиліття пророблена певна робота щодо розвитку освіти українською, кримськотатарською й іншими мовами в Автономній Республіці Крим. Наукові дослідження в галузі кримськотатарського мовознавства й літературознавства, проведені на відповідних кафедрах Кримського інженерно-педагогічного й Таврійського національного університетів, дають вагомі результати. Викладачами й науковими співробітниками захищено понад півтора десятка кандидатських і докторських дисертацій.

У той же час система шкільної освіти через невелике охоплення учнів навчанням рідною мовою, низький рівень матеріально-технічної бази навчальних закладів з відповідними мовами навчання, нестачу підручників й учителів-предметників не виконує властиві їй функції.

3. Прошло вже двадцять років від початку масового повернення депортованих кримських татар і громадян інших національностей, актуальність збереження кримськотатарської мови не слабшає, а навпаки зростає із часом, і є реальною загрозою збереженню етнічної ідентичності. При цьому варто враховувати й те, що

кримськотатарська мова внесена ЮНЕСКО в розряд мов, що знаходяться під загрозою зникнення.

4. Необхідно вжити заходи щодо фактичного виконання й у повному обсязі як центральними, так і республіканськими органами виконавчої влади положень законів і нормативних актів у сфері освіти, наблизити кількість шкіл із рідними мовами навчання пропорційній чисельності учнів.

5) На державному рівні необхідно розробити й затвердити програму збереження й розвитку в Україні кримськотатарської мови й мов національних меншин, що знаходяться під загрозою зникнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крымская АССР // Большая советская энциклопедия.- 1-е изд., М., 1937. - Т.35.

2. Меметов А.М., Мусаев К.М. Крымтатарский язык. - Симферополь: КРП "Издательство "Крымучпедгиз", 2003. - 288 с. Эмирова А.М. Избранные научные работы. - Симферополь: КРП "Издательство "Крымучпедгиз", 2008. – 366 с.

3. Прибыткова И. Влияние института гражданства на процессы возвращения и обустройства ранее депортированных народов и лиц в Крыму. - К., "Компания ВАИТЭ", 1997. - 204 с.

4. Габриелян О.А., Ефимов С.А., Петров В.П. и др. Крымские репатрианты: депортация, возвращение и обустройство.- Симферополь, Издательский Дом "Амена", 1998. - 340 с.

5. Червонная С.М. Тюркский мир юго-восточной Европы. Крым – Северный Кавказ. - Берлин, Институт тюркологии Свободного Берлинского Университета, Берлин, 2000. - 346 с.

6. Соціальні орієнтири, запити та інтереси кримськотатарської молоді: Аналітичний звіт / О.О. Яременко, О.А. Ганюков, О.В. Бабак, О.М. Балакірева, К.О. Ващенко та ін. - К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003.- 159 с.

7. Інтеграція кримських татар в українське суспільство: проблеми і перспективи: Аналітичні оцінки Національного інституту стратегічних досліджень / А. Гальчинський, О.Власюк, С.Здіорук та ін.. – К.: НІСД, 2004. – 41 с.

8. Татары крымские // Народы мира: Историко - этнографический справочник. М., Советская Энциклопедия, 1988. - С. 434-435.

9. *Эмирова А.М.* Учебные словари как инструмент возрождения и развития крымскотатарского языка / Избранные научные работы. – Симферополь:КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2008. - 366 с.

10. *Губогло М.Н., Червонная С.М.* Крымскотатарское национальное движение. Т. II. Документы. Материалы. Хроника. – М.,1992. - С.50.

11. Про виселення з Криму громадян татарської та інших національностей // Депортовані кримські татари, болгар, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення. (1917-1991). – К., 2004. – С. 286-288.

12. Рада міністрів Української РСР. Постанова. “Про розселення татар, німців, греків, болгар, вірменів і інших осіб, що раніш проживали в Кримській області, а зараз повертаються з місць спец поселення” м. Київ від 15 грудня 1956 року // Депортовані кримські татари, болгар, вірмени, греки, німці. Документи. Факти. Свідчення. (1917-1991). - Київ, 2004.- С. 256-257.

13. Указ Президиума Верховного Совета СССР “О гражданах татарской национальности, проживавших в Крыму” от 5 сентября 1967 года // Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР (1938-1975). М.: Известия, 1975. – С. 83-84.

14. *Слонимский Я.* Нельзя винить детей в ошибках взрослых / Крымские известия, 2008.– № 20 (3980). – С. 3.

15. *Эмирова А.М.* Актуальные проблемы возрождения языка крымских караимов / Избранные научные работы. – Симферополь:КРП “Издательство “Крымучпедгиз”, 2008. - 366 с.

16. *Крис Берри.* Опрос крымских татар проживающих в микрорайоне Фонтаны, г.Симферополь.—Симферополь: “Крым-Фарм-Трейдинг”, 2003. - 44 с.

17. *Пилипенко Т.* Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи // Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду. – К., 2004. – С. 53 – 90.

18. Куртсеитов Р.Д., Голосова Т.М., Абибуллаева Э.Э., Нафеева Л.Б., Яева А.М., Османов Л.С. Развитие системы обучения на крымскотатарском и украинском языках в Автономной Республике Крым. – Симферополь: “Оригинал – М”, 2008. - 108 с.

В статье рассматривается проблема изучения и обучения на родных языках в системе образования Автономной Республики Крым и связанные с ней этноязыковые процессы. Автор показывает исторические предпосылки зарождения современных этноязыковых проблем, связанные с последствиями депортации крымскотатарского народа и национальных меньшинств из Крымской АССР в 1944 году и ликвидацией системы образования на родных языках. Анализируются последствия полувекковой политики тоталитарного режима направленной на разрушения этнической идентичности, отрицание существования крымскотатарского народа-этноса, исключение его из реестра народов СССР, фальсификация послевоенных переписей населения, жесткие ограничения на исследования в области крымскотатарского языкознания, запрет на возвращение и организацию изучения родного языка в Крымской области до конца 80-х годов прошлого века. Приводятся данные социологических исследований по уровню владения и сфере применения языка. Рассматривается современное состояние изучения и обучения на родных языках, несоответствие структуры школьного образования этнодемографической структуре населения АР Крым. Предлагаются пути решения имеющихся проблем.

The article deals with the problem of learning and teaching of the native language within the educational system of the Autonomous Republic of Crimea and concerning it ethnoligual processes. The author depicts historical preconditions of contemporary ethnoligual problems appearance that are connected with the consequences of Crimean Tatars and national minorities deportation from the Crimean ASSR in 1944 and liquidation of the native language educational systems. Within the article fifty-year politics consequences of the totalitarian regime are analyzed. The totalitarian regime aimed to destroy the ethnical identity, to deny the existence of the Crimean -Tatar people and its exclusion from the register of USSR nations, to falsify

afterwar population census, to restrict firmly researches within the Crimean Tatar linguistics, to put a ban on return and organization of the native language learning in Crimean ASSR till the late 80-s of last century. The article also represents some data of sociological researches on the level and fields of language usage. It shows the contemporary situation of the native language learning and teaching, disconformity of the school education structure to the ethnodemographic structure of population of the Autonomous Republic of Crimea. Some ways of solvation of these problems are suggested.

УДК [330.341:32]:346.12

Пермінова А.В.

КОРПОРАТИВНА СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВИМОГА ЧАСУ

Автор статті розглядає вітчизняні та зарубіжні дослідження присвячені корпоративній соціальній відповідальності як одного з важливих елементів послідовного і поступального розвитку підприємництва у взаємодії з суспільством.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, підприємництво, корпоративна репутація, корпоративне управління.

Актуальність проблеми. Корпоративна соціальна відповідальність, як явище, зацікавила вчених у 70-80-х роках ХХ ст., коли загострилися проблеми соціуму, що викликали соціальну напруженість – безробіття, економічна нестабільність, екологічні негаразди тощо. Зокрема, в США корпоративна соціальна відповідальність цікавила вчених у контексті запровадження програм та різноманітних ініціатив спрямованих на поширення благодійництва та волонтерства. У той же час західноєвропейські суспільства упроваджували комплекс заходів, спрямованих на соціально-відповідальне ведення бізнесу.

Вочевидь, що поява феномена корпоративної соціальної відповідальності та його розповсюдження стало важливим елементом не тільки в процесі соціального адаптування сучасного